

Erika Kržišnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.612.2:392.31

Jezikovna uresničitev sorodstvenih metafor v slovenščini

Kognitivni semantiki, ki proučujejo konceptualne metafore, navajajo za mentalno področje sorodstva deset temeljnih konceptualnih metafor, imenovanih sorodstvene metafore (angl. *kinship metaphors*). Z gradivom, zbranim iz korpusa FidaPlus, v prispevku preverjamo, koliko in na kakšen način so te konceptualne metafore uresničene v slovenskem jeziku. Posebej je izpostavljeno tudi razmerje med naravnim (npr. *mati*) in slovničnim (npr. *previdnost*, *modrost*) spolom.

Cognitive semantics, which researches conceptual metaphors, describes ten basic kinship metaphors. Using material taken from the corpus FidaPlus, we will evaluate to what extent these conceptual metaphors are realised in Slovene. A particular emphasis will be placed between natural (e.g. *mati*) and grammatical (e.g. *previdnost*, *modrost*) gender.

1

Po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) *biti soroden* pomeni 1. 'imeti s čim skupen izvor, določene skupne značilnost'; 2. 'imeti s kom določene enake ali zelo podobne značajske lastnosti, navade, mišljenje' s podpomenom 'imeti s čim deloma enake ali zelo podobne lastnosti, značilnosti'. Navedeni pomenski opisi so zelo podobni poenostavljenemu opisu, s katerim definiramo klasično aristotelovsko metaforo in ki pravi, da če imata dve stvari skupne (iste oz. podobne) opazne lastnosti, potem je ena od njiju (lahko) rabljena kot metafora za drugo, da s tem izzove naše prepoznavanje teh skupnih (istih, podobnih) lastnosti. Ali nekoliko bolj jezikoslovno: metafora je »[r]aba ene besede (besedne zveze) namesto druge na podlagi kake njune skupne pomenske lastnosti« (Toporišič 1992: 106), zgled je npr. *par roža za 'dekle'* s skupno lastnostjo, t. i. *tertium comparationis*, »lepota« (preko primere *dekle je [lepo] kot roža*). Predvidevamo, da prekrivnost opisov ni naključna in da so jezikovni izrazi, s katerimi izražamo sorodstvena razmerja, na eni strani in metaforičnost kot izrazita lastnost razmernosti na drugi tesno povezani. In sicer celo ne glede na to, kako pojem metafore razumemo.

1.1

V prispevku bomo metaforo razumeli v okviru kognitivne semantike kot konceptualno metaforo. V tem smislu je metafora s primarno jezikovnega premaknjena na primarno mentalno: pojmovna (konceptualna) metafora se razume kot človekova sposobnost, eno (ciljno) pojmovno področje zagledati v okviru drugega (izhodiščnega), pri čemer je preslikava enosmerna, in sicer od bolj natančno omejenega področja na manj natančno omejeno (gl. zglede metafor v nadaljevanju).¹

1 Teorija pojmovne metafore se razvija od konca 70. (Reddy 1979) oz. začetka 80. let dalje (Lakoff, Johnson 1980) in ima več smeri. Tako je ravno zgoraj navedeni Turner skupaj s Fauconnierjem (npr. v Fauconnier in Turner 1996, 2002) avtor teorije t. i. spajanja (*blending*). Nekaj strokovne literature o tem je dalo tudi slovensko jezikoslovje, npr. Kržišnik, Smolčić 1999 idr., o teoriji spajanja npr. Omazič v zborniku *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah* (2007).

Jezikovno gradivo predstavlja eno od pojavnih oblik uresničitve pojmovne metafore, ki kaže, kakšno je to »zagledanje«. Ne bomo sami poskušali določiti vseh temeljnih konceptualnih metafor za sorodstvena razmerja, temveč bomo izhajali iz tistega, kar je o »sorodstveni metafori«, kakor prevajamo angl. izraz *metaphor of kinship*, s katerim je nabor sedmih temeljnih metafor, ki jih je prepoznal kot specifične za to pojmovno področje, poimenoval Mark Turner v svojem delu *Death is the mother of beauty* (s podnaslovom *Mind, Metaphor, Criticism*).

Ugotavljali bomo,

- ali so v slovenščini uresničene in v kolikšni meri ter kako so ustaljene,
- ali so meje med njimi – glede na slovensko jezikovno gradivo – dovolj jasne, da lahko govorimo o enakovrednih metaforah, ali pa je med njimi hierarhično razmerje.

Vse to bomo preizkušali na gradivu, ki smo ga pridobili iz korpusa FidaPlus, ob lemah *mati*, *oče*, *starš*² in *hči*, *sin*, *otrok* v okolju rodilniškega desnega samostalniškega prilastka (do treh mest desno od leme). Na koncu pa si bomo zastavili še vprašanje, kakšno je razmerje med naravnim in slovničnim spolom pri dodeljevanju sorodstvenih vlog oz. ustreznih funkcionalnih lastnosti.

1.2

Turner (1987: 19–21) opozarja, da sta oba opisa, s katerima smo definirali metaforo, se pravi opis tradicionalne (aristotelovske) in pojmovne metafore, v bistvu metaforična. Opis metafore kot (človekove) zmožnosti za »zagledanje« enega pojmovnega področja v okviru drugega je uresničitve temeljne pojmovne metafore VEDETI JE VIDETI, ki predstavlja povezavo med dvema sicer različnima, a tesno povezanimi izkušenskima področjema. Da sta védenje in videnje tesno povezana mentalna procesa in da smer preslikave poteka od bolj konkretnega videnja k bolj abstraktnemu védenju, dokazujejo mnogi stalni jezikovni izrazi: tako *zamižimo na eno oko* ali *pogledamo komu skozi prste*, kadar nočemo vedeti vsega, in *pometanje problemov pod preprogo* preprečuje videnje, zato tudi védenje o čem. Tudi definicija metafore v okviru skupnih lastnosti je le še ena temeljna metafora in jo lahko izrazimo kot STVAR JE, KAKRŠNE SO NJENE OPAZNE LASTNOSTI.³ Ta pojmovna metafora ima pomanjkljivost – nima namreč opredeljenih pojmovnih področij, med katerima/katerimi poteka preslikava. Turner to razlaga kot posledico dejstva, da predstavlja neke vrste povzermalno strukturo za celo vrsto drugih temeljnih metafor, od katerih ima vsaka svoje stalno izhodiščno in ciljno področje.⁴

2 Lema v FidiPlus je namreč *starš*, ne *starši*, kar je vsaj doslej v slovarjih navajano kot iztočnica.

3 Ni nepomembna pripomba Turnerja (1987: 19), da so namreč lastnosti (ki jih opazujemo v medsebojnem odnosu) dveh vrst: ene so posledica našega poznavanja področja samega na sebi (objektivno), druge pa so posledica našega »videnja« področja metaforično v okviru drugega (oboje je pogosto tako tesno povezano, da poteka avtomatizirano in brez razločevanja).

4 Povzermalnost te aristotelovske metafore pa ni tako splošna, da bi lahko z njo izrazili vsa metaforična razmerja, ki jih kaže jezikovno gradivo. Tako na primer ostaja zunaj nje celotna usmerjevalna (orientacijska) pojmovna metafora, npr. MANJ JE DOL(I) z uresničitvijo v *delnice so padle* 'imajo manjšo vrednost' ali DOBRO (npr. SREČA) JE GOR(I) v *biti v devetih nebesih* 'zelo srečen'.

2 Sorodstvena metafora – analiza gradiva

2.1

Povezava med aristotelovsko metaforo in razumevanjem sorodstva (gl. zgoraj pomenski opis v SSKJ) je najtesnejša, zato ni presenetljivo, da jo Turner navaja kot prvo od desetih temeljnih metafor za to področje. Čeprav ni posebej vezana na področje sorodstva, tako pravi, je povezana z drugimi temeljnimi metaforami in ljudskimi teorijami, ki so posebej vezane na področje sorodstva, in pomaga pri izpeljavi specifičnih sorodstvenih metafor. Poleg nje sta nespecifična, a povezana še dva pojmovna procesa, to sta metonimija povezovanja (asociacije),⁵ najbolj običajna je metonimija na osnovi stalnih (konvencionaliziranih) kulturnih povezav, torej STVAR STOJI NAMESTO TISTEGA, S ČIMER JE KONVENCIONALNO POVEZANA, in temeljna metafora LASTNOSTI SO OSEBE, najpogostejša je ABSTRAKTNA LASTNOST JE OSEBA S TO LASTNOSTJO, npr. *temna plat koga/česa, črna suknja* in *dežele kot ljudje v sinovi Bližnjega vzhoda*.

2.2

Preostalih sedem temeljnih metafor je vezanih posebej na področje sorodstva:

1. ABSTRAKTNA LASTNOST JE STARŠ NEČESA S TO LASTNOSTJO⁶

potomec časa:⁷ *dodajmo še angleškega, ki pravi, da je resnica otrok časa // Resnica je hči časa // Elizabeth je prava hči svojega časa // Ta palača je nedvomno hči svojega časa, fasade so izdelek sodobne tehnologije // Če je Heglu individuum sin svojega časa // Tudi Hegel je bil pač sin svojega časa;*

otroci cvetja: *Gotovo ste že slišali za otroke cvetja, hipije, ki so menda;*

potomci + stilne/umetniške/idejne/ideološke/politične smeri: *otroci razsvetljenstva; otrok socializma, kapitalizma, realizma; otroci nacionalizma; nacizma; otroci impresionizma; otroci marksizma in anarhije; otrok meščanstva // kjer si hčere socializma kupujejo kruh in mleko;*

sin/hči vetra: *Če je hitri Slovanov rokometaš Andrej Kastelic »sin vetra«, bi lahko bila Velenjčanka »hči vetra«. Po slabem [...] se je [...] prebudila in s tremi hitrimi protinapadi [...] // osvojil bom več kolajn kot sin vetra;*

otroci Eve v dolini solz zdihujemo 'smrtniki';

Huairapamuške pomeni v jeziku Kečua sinovi vetra, torej tisti, ki so prišli z vetrom in niso domačini. Ker pa vsi vemo, da je tisto, česar ne poznamo, lahko samo slabo, so vsi huairapamuške izobčeni in družbeno zaznamovani;

Res, poezija, hči nebes, vse zmore;

Če grešni nesrečnik navkljub vsem uporabljenim sredstvom še vedno ne prizna krivde, ga obravnavamo kot žrtev hudiča [...]. Sin pekla je;

5 Spoznavni proces, v katerem je ena stvar v okviru enega (istega) pojmovnega področja tako tesno povezana z drugo, da je rabljena namesto nje.

6 Prim. tako tudi že v SSKJ *otrok* 3. pomen: z oslabilnim pomenom izraža, da je osebek v veliki meri deležen lastnosti, stanja, značilnosti, kot jih določa samostalnik: on je otrok fantazije [...] otroci luči, svetlobe 'veseli, vedri otroci'.

7 Tako so izpostavljene stalne besedne zveze (dalje SBZ) in kolokacije. Pokončno je tiskana nestalna sestavina: potomec je lahko realiziran kot *sin, hči* ali *otrok*.

To so bili zlasti predvojni kriminalci, **sinovi podzemlja**;

Odtlej so na razpolago vsem, zato jih imenujejo **hčere veselja**;

Ostržek se preobrazi iz **otroka veselja, brezskrbnosti**, v navadnega fanta malomeščana

Krajevne skupnosti – **otroci dinozavrov**,⁸

ker ima doma neurejene razmere. Rečejo jim **otroci srca**. Izraz se je prijel, ko je nekoč [...] češ: Res se nisi rodil iz mojega trebuha, si se pa zato iz mojega srca;

Sem **otrok ulic**, rasel sem med betonom.

2. CELOTA JE MATI DELOV

sin/hči planin 'planinec'/'planinka': kaj mi mar, če ... , saj sem sin planin // V nasprotju z Andrejem je Milan reden sin planin // Med tiste mestne zidove že ne. Saj je vendar sin planin, sin vrsenskih pašnikov in košenin // kjer Urša, čisto zaresna hči planin, najde svoj mir;

mati/hči/sin + institucija/organizacija: ne zasluži [...] odpuščanja svete matere Cerkve // V Franciji, ki je tradicionalno veljala za najstarejšo hčer Cerkve // Globoko obžalujemo napake in zmote sinov in hčera Cerkve // vse sinove Cerkve // močan curek imajo ti sinovi Alaha // pošiljala najhujše sinove organiziranega kriminala // in muzej je postal, kot pravijo v šali, otrok muzejskega društva;

mati + družba/podjetje – hči + družba/podjetje: Sicer bo propadla Mobitelova mati, fiksnotelefonsko monopolni Telekom, ki je v nekaterih primerih že dražji tako od hčere kot od Simobila // Proti tako visoki koncesijski dajatvi tudi upravljalc⁹ matere Telekoma in hčere Mobitela // Geoplin je namreč hči vseh družbenikov // krščanska ločina hčere srca Jezusovega // redovna družba Hčere svetega križa // okrepilo se je voluntaristično poseganje v gospodarstvo prek države kot lastnika in njenih otrok paradržavnih skladov in drugih inštitucij;

potomec + poimenovanje zemljepisne enote: hči Amerike // izgubljeni sinovi Amerike // veliki sin Gruzije Stalin // V junaškem in krvavem boju naj bi si sinovi Slovenije // najbolj znan sin Harlema // hči Mediterana // Postavni sin Istre // Peterle je vendar sin teh gričev! // Sin slovenskogoriškega sveta // Mozart, najslavnejši sin mesta // Smetano, velikega sina Prage;

potomec + vrstno skupno ime:¹⁰ Bil je sin mogočnega rodu // Namenil tudi Tomažu Domiclju, sinu slovenskega naroda // Postali ste sin dveh domovin;

Albanci [...]. Radi se pohvalijo, da so – **sinovi orla**. In orla imajo povsod. // Glej, sloki **sin orlovskega** pravadnega **plemena** // Bil je sin zadržnjenega polkovnika, otrok vojaka, pravi **sin Juga**;

Močvirje ima v Sloveniji še vedno status nekakšnega nezakonskega **otroka voda**, ki povprečnemu Slovencu, zapriseženemu ljubitelju bistrih hčera planin nikdar povsem ne priraste k srcu.

8 Prim. *Socialistična stranka Srbije je dinozaver*, ki bo prej ali slej moral propasti.

9 Tako v gradivu, sicer upravljavci. Zatičkane napake so popravljene.

10 V to skupino dajem vrstna skupna imena kot *rod*, *narod*, *družina*, tj. imena, ki vključujejo posameznike in se uporabljajo že vrstno. Metonimično bi šlo v to skupino tudi poimenovanje države ipd.

3. KAR IZHAJA/PRIDE IZ ČESA/PO ČEM JE POTOMEC¹¹

hči planin 1. 'reka Soča', 2. 'gorska reka': *Da je morala hči gorskih planin večkrat, še prevečkrat spreminjati svoj tok // V jarek ujete bistre hčere kamenitih planin;*

[...] njeno pravo nahajališče je na Uršlji gori. Res je prava hči slovenskih planin // in Zoisova vijolica, o kateri je [...] zapisal, da je najlepši otrok naših gora;

Mati in hči nemega filma;

Pravzaprav je bil Novi rock ob spočetju nezakonski otrok Radia Študent in Radia Ljubljana

sin morja, *ki je tako kot mnogo drugih na Obali vzgojenih nogometašev;*

Stojan Batič, sin revirjev;

Zgodovina nam je navrgla tudi polno ljudi, ki so povsem naključni starši besed v naši vsakdanji rabi.

Za to metaforo poleg zgornjega Turner navaja še dva posebna primera, od katerih je prva podrejena metafora (3a), druga pa samostojna (4).

3a) VZROKI SO STARŠI IN UČINKI SO POTOMCI

Svoboda *pa mora iti v korak z odgovornostjo, sicer postane mati nereda in polomije;*

Znan arabski pregovor pa zagotavlja, da je zamuda mati tisočerih nadlog;

Stara modrost pravi, da je debelo črevo mati vseh bolezni;

Strah je namreč mati vseh obolenj;

Fašizmi *Zahodne Evrope pa so bili otroci poraza;*

Govorjenje o hudobcu, ki je oče vsega zla.

4. Metafora pod 3, združena s temeljno metaforo kavzacije (ne sorodstva) POGOJI SO VZROKI IN REZULTATI SO UČINKI, daje naslednjo metaforo POGOJI SO STARŠI IN REZULTATI SO POTOMCI.

Previdnost je mati modrosti. // *Previdnost je mati porcelana.*¹²

Barve so otrok svetlobe, svetloba je mati barv

Če je verovanje oče, je obupanost mati čudeža.

*pa Plehanova, ki je trdil, da je anarhija mati reda // da je svoboda mati reda in ne njena hči*¹³//

Pestrost je mati užitka

Beseda je hči molka.

Neverniki [...] so bili zlodejno, izprijeno in nečisto ljudstvo, »sinovi nečistovanja«

Kaktusi otroci sonca

Določili so mu mesto učitelja. Otroke vetra in kamna, kot je sam imenoval Gorjane, je tako vzljubil, da je na vrhu ostal skoraj tri desetletja

11 Primerjaj etimologijo besede potomec v Snoj (1997: 478): »Potomec je torej prvotno *'tisti, ki pride po tem (rodu)'. Podobno tudi zanamec (Snoj 1997: 740): »Izpeljano iz zveze za nami« ; v okviru metafore ČAS JE PROSTOR je zadaj = kasneje (Kržišnik, Smolič 2000).

12 Frazeološka prenovitev.

13 Napaka, moralo bi biti njegova hči.

S svojo prikupno zunanostjo se bo Lumpi pojavljal na različnih javnih predstavitvah in predvidoma kmalu postal močan **otrok najboljšega soseda**.

5. Izhajajoč iz še ene (nespecifične) temeljne metafore NASLEDNJA/SLEDEČA STVAR IZVIRA/PRIDE IZ PRVOTNE/ZAČETNE STVARI, dobimo v kombinaciji s tretjo (specifično) metaforo NASLEDNJA/SLEDEČA STVAR JE POTOMEC PRVOTNE/ZAČETNE STVARI

(idejni, duhovni) oče/mati česa 'začetnik/začetnica; utemeljitelj/utemeljiteljica':¹⁴

[...] bila tudi pražupnija. To pomeni, da je mati župnij, ki so nastale pozneje;

Davčna afera je gotovo »mati kranjskih afer«;

Praga, mati mest, ena najstarejših evropskih prestolnic;

Povečava je mati modernega filma;

V Angliji na primer, ki je mati parlamentarnih demokracij;

Sašo Hribar: oče in mati Radia Ga Ga;

Ker sem duhovna mati tega razpisa;

Prevod legendarnega dela očeta antropologije.

– v kombinaciji z metonimijo povezave (asociacije) STVAR STOJI NAMESTO TISTEGA, S ČIMER JE KONVENCIONALNO POVEZANA je začetna stvar, ki je torej prva, tudi glavna/najpomembnejša stvar:

mati/oče vseh + Sam¹⁵: Prejšnji četrtek smo gledali »**mater vseh tekem**« v ljubljanski dvorani Tivoli // **Mati vseh bitk** se bo bila za oblast na domačih tleh // Zedinjena Velika loža Anglija, **mati vseh lož** // **Mati vseh resnic**, statistika, pa pravi // Humanistika, **mati vseh ved** // Zevsu, **očetu vseh bogov** // Se je KPJ uprla **očetu vseh delavcev in vseh narodov sveta**;

Aktualnemu **očetu nogometa**, selektorju;

Reka. Reka življenja, **mati voda**, hrana za pljuča sveta;

Nekateri so ga imenovali tudi **oče oglaševanja**;¹⁶

Poskus umora **očeta ruske privatizacije**.

Med sorodstvenimi metaforami Turner navaja še dve, ki pa zaradi izbire jezikovnega gradiva nista bili preverjeni.¹⁷ Obe temeljita na izkušnji, da imajo skupine bratov in sester skupne lastnosti dveh vrst: podedovane – po ljudski teoriji dedovanja ima vsak glavno značilnost svojih staršev, in funkcionalne, tj. skupno kulturno ozadje, družinsko lojalnost itn. Ker po navedeni aristotelovski metafori velja, da STVAR JE, KAKRŠNE SO NJENE OPAZNE LASTNOSTI, sta zadnji dve sorodstveni metafori:

14 Prim. tako že v SSKJ oče 2. // prednik; 5. 'idejni utemeljitelj, pobudnik'. Čeprav korpusno gradivo za leksem *mati* izkazuje v celoti paralelno metaforično vsebino, iztočnica *mati* v SSKJ nima pripisanega tega pomena.

15 Ni mogoče zaslediti kake pomenske omejitve samostalnika na tem mestu.

16 Povezava med 'prvi' in 'najpomembnejši' je tako tesna, da ju brez ustreznega besedilnega ali vědenjskega konteksta praviloma ni mogoče razločevati.

17 Naslednja zgleda sta sicer ravno tako iz FidePlus, a sta bila namerno iskana, ne da bi bili pregledani lemi *brat* in *sestra*.

6. ČLANI NARAVNE SKUPINE SO BRATJE/SESTRE

»Naš jezik je **brat** grškega jezika, v katerem so evangelisti napisali Sveto pismo. [...] Slovenski jezik je **brat** latinskega jezika, v katerem se daruje sveta maša.«

7. PREJŠNJA/STAREJŠA SORODNA STVAR JE STAREJŠI BRAT/STAREJŠA SESTRA

ZSMS načeluje v njenem »herojskem obdobju« od krškega kongresa do procesa proti četverici [...]. Tone mandat konča s sloganom *Boj za oblast*, medtem ko se **starejša sestra** partija ubada s sestopom z nje.

3 Ugotovitve

Sorodstvene metafore in njihove jezikovne uresničitve pokrivajo obsežno pojmovno in pomen-skopolje, zato so naše ugotovitve lahko samo delne.

3.1 O sorodstveni metafori

3.1.1

Slovensko gradivo najočitneje kaže, da je treba poimenovanja sorodstvenih pojmovnih metafor razmerijsko razumeti dvosmerno. Tako je recimo CELOTA JE MATI DELOV hkrati tudi POTOMEK JE DEL CELOTE – prim. *mati Cerkev* in *sinovi in hčere Cerkve*.

3.1.2

O strukturi celotnega pojmovnega področja, kakor jo kažejo Turnerjeve sorodstvene metafore po eni strani in kakor jo odražajo jezikovne uresničitve v slovenščini na drugi, je mogoče reči vsaj to, da vse metafore niso enakovredne. Tretja metafora KAR IZHAJA/PRIDE IZ ČESA/PO ČEM JE POTOMEK je nadrejena ne le metafori 3a) VZROKI SO STARŠI IN UČINKI SO POTOMCI, temveč tudi 4. metafori POGOJI SO STARŠI IN REZULTATI SO POTOMCI. To dokazujejo rabe, ki jih lahko uvrstimo v dve metafori hkrati, npr. zgled *Matičetova trditev, da je »Kurent otrok krščanstva«* brez širšega sobesedila govori o tem, da je *Kurent* potomec *krščanstva*, in o tem, da je njegov rezultat.

3.1.3

Nekateri primeri, ki prav tako omogočajo različne interpretacije in posledično različne uvrstitve, so povezani z večpomenskostjo. Le-ta je seveda vezana izključno na SBZ. Za SBZ *hči planin* korpusno gradivo (in pravzaprav tudi že SSKJ) kaže tri pomena: 1. 'Soča', 2. 'gorska reka'; 3. 'ženska, ki rada/veliko hodi v planine, planinka'. S prvima dvema pomenoma je zveza uresničitvev 3. metafore (IZHAJA/PRIDE IZ), v tretjem pomenu pa 2. metafore (DEL CELOTE). Ali to pomeni, da ne gre več za večpomenskost, temveč že za homonimijo, ali pa gre za eno metaforo z dvema podmetaforama? Zagotovo je mogoče reči vsaj to, da je sorodstvena metafora hierarhično zgrajena precej bolj zapleteno, kakor je razvidno iz linearnega prikaza analize gradiva po pojmovnih metaforah.

3.1.4

Tudi z gradivom slovenskega jezika je zadovoljivo razložljiva raba sorodstvenih razmerij med gospodarskimi in drugimi družbami oz. institucijami po ženski liniji.¹⁸ Povezava je popolnoma izkušenska, zato precej verjetno tudi bolj ali manj univerzalna: v času nosečnosti je otrok del materinega telesa, zato je podjetje, ki iz sebe izloči (»rodi«) eno le relativno samostojno podjetje, mati; ker pa je v naslednjem krogu (»generaciji«) tudi to delno podjetje samo lahko mati, mora biti kot potomec hči, ne sin. Torej imamo v zgledu *Proti tako visoki koncesijski dajatvi tudi upravljalci matere Telekomoma in hčere Mobitela* po eni strani **mater** (Telekom) in **hčer** (Mobitel), medtem ko je v zgledu

Topliško tovarno Bor so dobili v klavnem stanju [...] in danes, po dveh mesecih dela, naredijo [...] čevljev na dan v okviru Cicibanovega [...] programu. Mojster [...] ne pozabi omeniti prizadevanja [...], da se v Boru nadaljuje čevljarska dejavnost. Tako je danes Bor sin Cicibana [...].

raba **sin** (podjetja) lahko interpretirana kot »napaka«, mogoče pa je, da ne gre za realizacijo metafore CELOTA JE MATI DELOV, temveč metafore NASLEDNJA/SLEDEČA STVAR JE POTOMEK PRVOTNE/ZAČETNE STVARI, kar je povezano s pragmatičnimi okoliščinami.

3.2 O uresničitvah sorodstvenih metafor v slovenskem jeziku

3.2.1

Presenetljivo je, da leksem *starš(i)* razen v dveh zgledih – *mi, zveri, smo starši vaših radosti in starši besed* – ne tvori zvez, ki bi izkazovale sorodstvene metafore. Nasprotno pa je leksem *otrok* metaforično zelo tvoren.¹⁹

3.2.2

Raziskava je pokazala, da samo v primeru, ko gre za SBZ – *sin/hči vetra* 'športnik/športnica, ki ga/jo odlikuje hitrost'; *hči planin, sin/hči planin, sin/hči/otrok (svojega) časa, Previdnost je mati modrosti* – ali vsaj kolokacijo – npr. 'potomec' + 'stilne/umetniške/idejne/ideološke smeri', lahko določimo pripadnost pojmovni metafori brez poznavanja besedilnega ali védenjskega konteksta. Še več: celo takrat, kadar je zveza stalna, besedilna uresničitev lahko pripada ali pa ne isti pojmovni metafori. Zveza *sin vetra* v besedilih (a) in (b) sicer nima istega pomena (SBZ je samo v (a)), vendar je v obeh uresničitvah pojmovne metafore ABSTRAKTNA LASTNOST JE STARŠ NEČESA S TO LASTNOSTJO:

(a) *Ker je bil sin vetra, je znal svedrati luknje v kosti.*

(b) *Huairapamuške pomeni v jeziku Kečua sinovi vetra, torej tisti, ki so prišli z vetrom in niso domačini. Ker pa vsi vemo, da je tisto, česar ne poznamo, lahko samo slabo, so vsi huairapamuške izobčeni in družbeno zaznamovani.*

18 Stvar je omembe vredna, ker je ta metaforična raba v slovenskem jeziku nova in verjetno prevzeta iz angleščine.

19 Pri tem je seveda vendarle treba upoštevati, da je bila preverjana skladenjsko omejena struktura (prim. 1.1).

Nasprotno pa zveza 'potomec' + 'poimenovanje zemljepisne enote' v naslednjih dveh sobesedilnih sodi k dvema različnima pojmovnima metaforama:²⁰

(a) *Dedek Mraz je obdaroval otroke velemesta.*

(b) *Sicer je bila moderna mlada ženska, vendar ni bila otrok velemesta.*

V (a) gre za metaforo POTOMEK JE DEL CELOTE, v (b) pa ABSTRAKTNA LASTNOST JE STARŠ NEČESA S TO LASTNOSTJO.²¹

3.2.3

Zgled, ki smo ga v 3.1.4 ocenili kot »mogoče napačen«, se da interpretirati tudi kot posledica korekcije zaradi uskladitve naravnega (*sin*) in slovničnega (*Bor*) spola: *podjetje Bor* torej ni hči, temveč sin. Podobno vlogo ima tudi dodajanje izrazov *družba*, *firma* kot jedra besedne zveze v osebku, da se le-ta ujema s spolom sorodniškega poimenovanja v imenskem delu povedka, npr. *družbe Stol Ambienti, ki je največja med hčera* ali *firma Dräger v Nadgorici, ena od hčera podjetja*. Sorodstvene vloge in poimenovanja zanje so gotovo med spolsko najbolj natančno določenimi. A zbrano gradivo kaže, da povezava med naravnim in slovničnim spolom oslabi kmalu zatem, ko poimenovanje za nosilca sorodstvene vloge v osebku nima kategorialne lastnosti živo+ in človeško+. Tako je lahko *Geoplin hči vseh družbenikov, Telekom mati in Mobitel hči; moje mesto je sin sanjača; zlato je oče brezdejlja* ali *čista energija oče nastanka*. Najpogosteje pa je pravilo ujemanja v spolu kršeno pri leksemu *mati*, kar navaja na misel, da je razlog za rahljanje tega pravila ne le kategorialne narave (oba podspola), temveč tudi stopnja ustaljenosti metaforičnega izraza. Prim.

Veliki Babilon, mati nečistnic; moje prvo večje potovanje, jaz pravim, da je to mati mojih potovanj; Enron, ki se je kot mati podjetja IPG nenadoma pojavil; ko pa je Kairo mati sveta; Gin je bil poceni [...] in kmalu so se ga prijela oznake kot mati tegob in uničenja; Watergate [...] »mati vseh škandalov Bele hiše«; da je ples mati vse sodobne umetnosti, v Bruselj, ki je mati vsega lobiranja; Strah je namreč mati vseh obolenj.

Pri leksemu *mati* je v gradivu celo primer neujemanja v številu: *Predvsem pa so mati vseh ekonomskih modrosti na koncu vendarle gospodarska rast in zaposlenost.*

Literatura

- FAUCONNIER, Gilles, TURNER, Mark, 1996: Blending as a Central Process of Grammar. A. E. Goldberg (ur.): *Conceptual Structure, Discourse and Language*. Stanford: CSLI. 113–127.
- FAUCONNIER, Gilles, TURNER, Mark, 2002: *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- FidaPLUS – *Korpus slovenskega jezika*. www.fidaplus.net
- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIČ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. Erika Kržišnik (ur.): 35. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 61–80.

20 Imata pa seveda obe zvezi tudi različno globinsko strukturo: (a) ← otroke [tega/določenega] mesta ← v [tem] mestu; (b) ← otrok velemesta/velemest sploh.

21 Oziroma NEKAJ Z ABSTRAKTNO LASTNOSTJO JE OTROK TE LASTNOSTI.

Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIĆ, Marija, 2000: »Slike« časa v slovenskem jeziku. Irena Orel (ur.): *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–19.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- OMAZIĆ, Marija, 2007: Phraseological Blends. Erika Kržišnik in Wolfgang Eismann (ur.): *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 99–108.
- REDDY, Michael J., 1979: The Conduit Metaphor: A case of frame conflict in our language about language. Andrew Ortony (ur.): *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.